

факты і меркаванні

- Зямля круціцца вакол Сонца...
- Ах, гэта ўсяго толькі тваё суб'ектыўнае меркаванне!

Людзі любяць факты. Любяць таксама праводзіць адрозненні паміж «фактамі» і «меркаваннямі», «аб'ектыўным» і «суб'ектыўным», «даказаным» і «беспадстаўным». Гэтае адрозненне пакладзена ў аснову журналісцкай этыкі, медычнай дыягностыкі, крыміналістыкі і гд. і выконвае важную ролю ў камунікацыі і працэсе прыняцця рашэнняў. Але ў чым яно палягае? Ці існуюць цвёрдыя крытэры адрознівання?

«Факт» і «меркаванне» - гэта назвы спосабаў нашага пазнання. Каб быць

больш дакладным: назвы рэзультатаў двух спосабаў пазнання, аформленых з дапамогай моўных сродкаў. Пазнанне – дынамічная з'ява, таму немагчыма раз і назаўсёды вызначыць набор выказванняў, якія былі б «фактамі» і «меркаваннямі».

Хоць жалезныя крытэры адрознівання прадставіць не абяцаю (бо няма такіх), але некалькі карысных метадаў вы пазнаеце. І не толькі пазнаеце – навучыцеся прымяняць на практыцы.

У гэтым практыкуме:

1. *Сцвярджэнні, ацэнкі і павіннасці*
2. *Меркаванні і фактуальныя выказванні*
3. *Факт-здарэнне і факт-апісанне*
4. *Факты vs меркаванні: пакрокавая інструкцыя*

Сцвярджэнні, ацэнкі і павіннасці. Меркаванні і фактуальныя выказванні

Выказванні могуць сцвярджальнымі, ацэнкавымі або павіннаснымі.

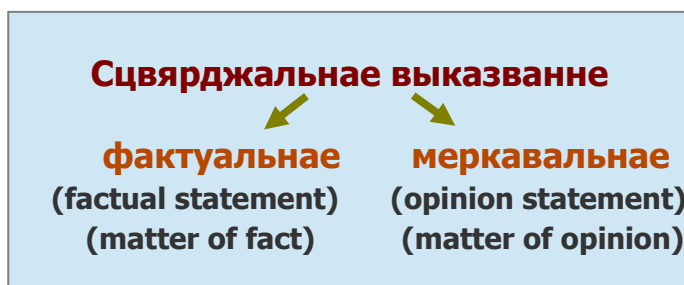
сцвярджальныя выказванні
што ёсць або чаго няма?
ацэнкавыя выказванні
наколькі нешта каштоўнае?
павіннасныя выказванні
што быць павінна?

Прыклады сцвярджальных выказванняў: У 1410 годзе адбылася Грунвальдская бітва. На Марсе ёсць жыццё.

Прыклады ацэнкавых: Грунвальд – цудоўнае месца. Оля сёння выступіла выдатна.

Прыклады павіннасных: Беларусь павінна ўступіць у Еўразвяз. Мы мусім умець адрозніваць «факты» і «меркаванні».

Сцвярджальныя выказванні могуць быць фактуальнымі або меркавальнымі.

«На Марсе ёсць жыццё» – гэта непраўдзівае выказванне? спрэчнае? Але з-за гэтага яно не перастае быць сцвярджальным!

Увага! Фактуальнымі могуць быць *толькі* сцвярджальныя выказванні. Што да меркаванняў, то імі могуць быць як сцвярджальныя, так і ацэнкавыя і павіннасныя выказванні. Але ў гэтым практыкуме засяродзімся толькі на меркаваннях-сцвярджэннях.

А што такое
«агульнапрынятыя
спосабы»?
Для патрэб гэтага
прыктыкума
інтуітыўнага
разумення дастаткова

Фактуальнае выказванне – выказванне, адносна якога існуюць агульнапрынятыя спосабы ўсталявання яго праўдзівасці або фальшыўнасці.

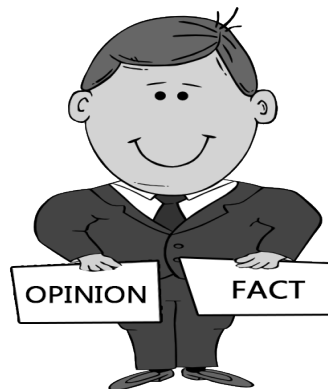
Меркавальнае выказванне (або проста *меркаванне*) – цверджанне, якое хтосьці лічыць праўдзівым або праўдападобным, але для якога не існуюць агульнапрынятыя спосабы ўсталявання праўдзівасці або фальшыўнасці.

Прыгледзьмся наступным выказванням:

- (1) Ніхто не дасканалы.
- (2) Смешна выглядае той, хто намераны абараняць ідэю еўразійскай інтэграцыі.
- (3) Кастусь Каліноўскі будзе перапахаваны ў Вільні.
- (4) Напрыканцы кастрычніка 2019 года Паўла Севярынца выключылі з Беларускага ПЭН-Цэнтру.
- (5) Беларусь мяжуе з Кітаем.
- (6) У 2019 годзе парламенцкія выбары ў Беларусі праходзяць непразрыста і несправядліва, гэтаксама як і ўсе выбары пасля 1994 года.
- (7) «Рускі мір» нясе пагрозу беларускаму суверэнітэту.
- (8) У 1410 годзе адбылася Грунвальдская бітва.

У пяцёрачцы можа
быць падвох :)

Каторае з гэтых выказванняў фактуальнае, а каторае – меркавальнае? Прапановы адказаў вы зможце пабачыць на наступнай старонцы, але рэкамендую не пераходзіць на яе, не паспрабаваўшы самастойна зрабіць заданне (ідэальна – на паперы або ў электронных занатоўках).

Picture: <http://cartest.expert/>

Што ж, давайце цяпер вернемся да выказванняў з папярэдняй старонкі. Выказванні (1) і (2) з'яўляюцца меркавальнымі. Каго трэба лічыць «смешным» ці «нясмешным», «дасканалым» ці «недасканалым» – на гэты конт няма агульнапрызнаных спосабаў аб'ектывізацыі. Улічваючы расплывістасць выказаў «пагроза суверэнітэту» і «рускі мір», а таксама моцную эмацыйную афарбоўку, якой пазначаны першы (і часам і другі) выраз, выказванне (7) выпадае таксама залічыць да меркаванняў.

Выказванні (4) і (8) маюць, бясспрэчна, фактуальны характар.

А што наконт (3), (5) і (6)? Выказванне (3) – на момант падрыхтоўкі гэтага практыкуму – тычыцца будучага стану рэчаў. Ці выказванні наконт будучыні могуць быць фактуальнымі? Могуць. Калі прымем, што наступленне канца свету цягам бліжэйшых двух тыдняў мала імавернае, то гэта значыць, будзе магчымасць лёгка ўстанавіць праўдзівасць або фальшыvasць (3). А гэта ў сваю чаргу значыць, што яно фактуальнае (дакл. фактуальная прэдыкцыя).

Выказванне (5) мае бясспрэчна фактуальны характар. Але яно фальшывае! - хтось мог бы запырэчыць. Так, але на дадзены момант істотна тое, што для яго існуюць агульнапрызнаныя спосабы ўстанаўлення праўдзівасці або фальшыvasці. Такім чынам, яно фактуальнае.

! фактуальнае ≠ праўдзівае

Перад тым, як акрэсліць статус выказвання (6), неабходна заўважыць, што яно на самой справе складаецца з чатырох канстатацый:

(6.1) У 2019 годзе парламенцкія выбары ў Беларусі праходзяць непразрыста.

(6.2) У 2019 годзе парламенцкія выбары ў Беларусі праходзяць несправядліва.

(6.3) Усе выбары, якія праходзілі ў Беларусі паміж 1995 і 2019 гадамі, былі непразрыстымі.

(6.4) Усе выбары, якія праходзілі ў Беларусі паміж 1995 і 2019 гадамі, былі несправядлівымі.

Увага! Калі хочам кампетэнтна акрэсліць статус выказвання, а выказванне змяшчае ў сабе больш, чым адзін (просты) сказ, неабходна гэтае выказванне разбіць на простыя сказы, і кожны такі сказ разглядаць асобна.

Ніхто не кажаў, што
крытычнае мысленне
дае адказы на ўсе
пытанні!

«Празрыстасць» у гэтым выпадку азначае, што ўсе рэlevantныя працэдуры адкрытыя на праверку на прадмет іх захавання/парушэння. «Справядлівасць» азначае наяўнасць роўных магчымасцяў і агульных правілаў для ўсіх удзельнікаў працэсу. Празрыстасць/непразрыстасць устанавіць адносна лёгка. Са «справядлівасцю» справа выглядае складаней, паколькі няма цвёрдага кансэнсусу наконт таго, што трэба лічыць роўнымі магчымасцямі і агульнымі правіламі. Такім чынам, (6.1) і (6.3) выпадае празнаць фактуальнымі, а (6.2) і (6.4) пакінуць пад пытаннем.

photo: www.g2a.co/de

Што такое факт?

Фактам мы можам называць пэўнае здарэнне. Напрыклад, Іван Пятровіч выкінуў свой сотаваы праз вакно – вось факт. Але фактам мы можам назваць выказванне сябра Івана Пятровіча, які, прыбегшы да суседзяў, кажа: «Іван Пятровіч выкінуў сотаваы праз вакно». У першым выпадку маем дачыненне з фактам-здарэннем, у другім выпадку – фактам-апісаннем. На грунце эпiстэмалогіі факт-здарэнне называецца фактам у значэнні *de re*, а факт-апісанне -- фактам у значэнні *de dicto*.

Не ведаецца, што
такое
«эпiстэмалогія»?
Вось, вы сустрэлі
сяброўку і кажаце ёй,
што ёйра хутка
падаражэе. Яна вас
пытае: «Адкуль ты
ведаеш?» У гэты
момант яна
займаецца
эпiстэмалогіяй.

Факт *de re* – здарэнне
Факт *de dicto* – апісанне здарэння

У далейшым гаворка будзе весціся пра факты ў гэтым другім значэнні (*de dicto*). Скажаўшы гэта, можна было б не дадаваць да слова «факт» ніякіх знакаў, але я ўсё ж буду пры кожным яго ўжыцці дадаваць уверсе маленькае «d» (факт^d). Па-першае, каб знізіць рызыка забыцця таго, у якім сэнсе тут выкарыстоўваем гэта слова, а па-другое, каб у памяці крапчэй замацавалася інфармацыя пра вышэй прадстаўленае адрозненне.

Чым розніцца фактуальны сказ ад факта^d?

Факт^d – гэта фактуальны сказ, які з'яўляецца або праўдзівым, або пацверджаным у найвышэйшай ступені.

Розніцу паміж фактуальным выказваннем і фактам^d найзручней будзе ўсвядоміць з дапамогай наступных прыкладаў:

(1) У 1410 годзе адбылася Грунвальдская бітва.

(фактуальны сказ і факт^d)

2) Беларусь мяжуе з Літвой.

(фактуальны сказ і факт^d)

(3) Літва мяжуе з Кітаем.

(фактуальны сказ, але не факт^d)

(4) На Марсе ёсць жыццё.

(фактуальны сказ, але не факт^d)

Такім чынам, фактуальныя сказы – гэта якбы «кандыдаты на факты^d», а факты^d – падмноства фактуальных сказаў.

Факты і меркаванні – пакрокавая інструкцыя па адрозніванню

Цяпер у нас ёсць усе патрэбныя інструменты, каб граматычна адрозніваць факты^d ад меркаванняў. Пералічым іх у форме інструктажа:

Дзеянне першае. Выясні, ці выказванне мае сцвярджальны характар (а не, напрыклад, ацэнкавы або павіннасны). Калі выказванне з'яўляецца не-сцвярджальным, то ўжо на гэтым этапе можам сцвердзіць, што яно не ёсць фактам^d.

Калі выказванне з'яўляецца сцвярджальным, пераходзім да другога дзеяння.

Дзеянне другое. Разваж, ці для дадзенага сцвярджэння існуюць агульнапрынятыя спосабы ўстанаўлення праўдзівасці/фальшывасці. Калі такіх спосабаў няма, тады залічваем сцвярджэнне да меркаванняў. Тым самым прызнаем яго ня-фактам^d.

Карысна выканаць таксама «нульвое дзеянне»: калі выказванне складанае (напр. змяшчае злучнік «і»), то варта разбіць яго на часткі і кожную разглядаць асобна

Калі выказванне з'яўляецца фактуальным, тады пераходзім да трэцяга дзеяння.

Дзеянне трэцяе. Разваж, ці праўдзівасць дадзенага фактуальнага выказвання ўстаноўлена. Калі ўстаноўлена, то можам назваць яго «фактам^d». Калі ёсць на гэты конт сумневы, пашукай для яго іншую назву: «гіпотэза», «тэза», «дапушчэнне» ігд.

Вось і ўсё.

Падагульнім:

- Выказванні бываюць сцвярджальнымі, ацэнкавымі і павіннаснымі. Гэта не адзіная магчымая класіфікацыя, але яна простая і практычная
- Сцвярджэнні могуць быць фактуальнымі і меркавальнымі. Паміж імі няма вострай мяжы, але ў большасці выпадкаў мы можам ідэнтыфікаваць тып сцвярджэнняў, нават без спецыялістычнай веды
- Фактамі людзі называюць здарэнні і апісанні здарэнняў. Гэта часцяком вядзе да блытаніны і непаразуменняў. Але тым, хто прайшоў Практыкум # 1 *Be Critical*, блытаніна наўрад ці пагражае
- Усе факты^d з'яўляюцца фактуальнымі выказваннямі. Але не ўсе фактуальныя выказванні з'яўляюцца фактамі^d.

Падрыхтаваў Пётр Рудкоўскі

практыкаванні

Практыкаванне 1. *Пакласіфікуйце выказванні водле трох катэгорый: сцвярджальныя, ацэнкавыя і павіннасныя.*

- 1) Беларусь павінна ўступіць у Еўразвяз.
- 2) Каханне – гэта фікцыя.
- 3) Вільня прыгажэйшая за Менск.
- 4) У 2020 годзе беларусы будуць адзначаць стагоддзе БНР.
- 5) Нам не трэба было ваяваць з Тэўтонскім ордэнам у 15 стагоддзі.
- 6) Беларусь мяжуе з краінамі Еўразвязу.
- 7) Пуцін мае намер стаць прэзідэнтам Саюзнай дзяржавы.

Практыкаванне 2. *Каторы сказ ёсць фактуальным, каторы – меркавальным?*

- 1) Насельніцтва Беларусі складае каля 9,5 млн людзей.
- 2) Насельніцтва Літвы – 45 млн чалавек.
- 3) Беларусы – талерантны, гасцінны і добразычлівы народ.
- 4) Беларусь належыць да заходнееўрапейскай цывілізацыі.
- 5) Аляксандр Лукашэнка мае выдатны палітычны інстынкт.
- 6) Працэс чалавечай эвалюцыі ідзе да свайго завяршэння.

Практыкаванне 3. *Цяпер вярніцеся яшчэ раз да сказаў з папярэдніх двух практыкаванняў і адкажыце: каторы сказ ёсць фактам, каторы – меркаваннем, а каторы – ані такім, ані такім?*

жыццёвыя кейсы

Прааналізуйце прапанаваныя ніжэй кейсы, улічваючы кантэкст сказанага і выкарыстоўваючы пазнаны ў ходзе практыкума інструментарый

Кейс 1. *На пачатку 2018 года газета «Наша Ніва» ўзяла інтэрв'ю ў наачальніка галоўнага ідэалагічнага ўпраўлення Міністэрства абароны, памочніка міністра Аляксандра Гуры. Прыгледзьмасься фрагменту:*

«Наша Ніва»: Калі мы ўбачым нейкія працэсы беларусізацыі ў войску? Колькі сюжэтаў па-беларуску на тэлеканале Мінабароны «Ваяр»? Ніколькі. А колькі генералаў выступілі па-беларуску? Нагадаю, што і з сайта Мінабароны некалькі год таму зніклі і дагэтуль не аднавіліся артыкулы пра Касцюшку, Давыда Гарадзенскага ды іншых нашых ваяроў».

Аляксандр Гура: «Гэта вашае асабістае меркаванне. Вы маеце права на яго. Але мы строга кіруемся заканадаўствам Беларусі, у нас дзве мовы дзяржаўныя, любы ваеннаслужачы мае права гаварыць на любой мове, вайсковая прысяга ў нас прымаецца на любой мове.

Наколькі карэктна ўжыта тут рэпліка «Гэта ваша асабістае меркаванне»?

Кейс 2. У сакавіку 2019 года палітык Андрэй Дзмітрыеў напісаў у фэйсбуку пра сустрэчу з тагачасным паслом РФ Міхаілам Бабічам:

Есть три реакции на нашу встречу с послом РФ:

1. Одни считают, что встречаться нужно, чтобы получить от него деньги; 2. Вторые - чтобы "лизнуть"; 3. Третьи - к которым относимся и мы, что не надо ждать пока за нас договориться Лукашенко, а действовать самим.

Адзін з каментатараў адрэагаваў наступным чынам:

Есть три реакции, и только одна правильная. И это не мнение, а простая фактология. Встреча, чтобы "лизнуть". И точка. Остальные мнения -- это лицемерие и ложное восприятие действительности.

Пракаментуйце спосаб ужывання каментатараў слоў «мнение», «фактология».

Кейс 3. Журналіст Дзмітры Гурневіч у чэрвені 2019 г. распавёў, што прасіў мясцовыя ўлады ў Стоўпцах перанесці помнік Леніну ў ішае месца: «у лес або ў поле». Яго аргумент быў наступны: *наколькі помнік выглядае кепска, палюхае людзей: яны не адпачываюць у скверы, а крамы і забягалаўкі ў ваколіцы губляюць ад гэтага выручку. Улады адмовілі ў пераносе. Сярод падставаў для адмовы з'явіліся сярод іншага такія аргументы:*

а. Тое, што помнік якімсьці чынам уплывае на выручку пунктаў грамадскага харчавання, - гэта асабістае меркаванне журналіста. б. «Вашыя меркаванні аб пераносе помніка таксама асабістыя».

Пракаментуйце спосаб ужывання мясцовымі ўладамі спосаб ужывання слова «меркаванне».

Калі хочаце атрымаць арыентацыйныя адказы на прадстаўленыя вышэй заданні, вам трэба: а) змясціць у сац-сетцы інфармацыю пра практыкум з рэкамендацыйным суправаджэннем; б) напісаць на адрас rudkouski@belinstitute.com

У ходзе працы над практыкумам аўтар выкарыстоўваў свае акадэмічныя і дыдактычныя напрацоўкі, якія маглі быць інспіраваны шматлікімі працамі іншых аўтараў. Ідэнтыфікаваць усе магчымыя крыніцы інспірацыі было б крайне складана, а ступень аўтарскай перапрацоўкі даволі высокая, таму немэтазгодна рабіць скрупулёзны пералік крыніц. Дзве крыніцы, аднак, мусяць быць названы: *Mission: Critical (San Jose State University)* і *Critical Thinking (The McGraw-Hill Companies)* - некаторыя ідэі з гэтых рэсурсаў выкарыстоўваліся наўпрост.

Пра праект *Be Critical*

«Навыкі крытычнага мыслення – адны з найбольш запатрабаваных у бізнэсе, адукацыі, навуцы, медыцыне, ІТ...» – гэта вынікае з шэрагу даследаванняў над чалавечым капіталам. Поруч з валоданнем ангельскай мовы і кампютарнай пісьменнасцю, крытычнае мысленне – гэта пропуск у XXI стагоддзе.

На пачатку 2019 г. BISS ініцыяваў праект «**Be Critical**», скіраваны на прасоўванне крытычнага мыслення ў беларускім грамадстве, асабліва сярод моладзі.

Пра каардынатара

Каардынатар праекту, **Пётр Рудкоўскі**, абараніў доктарскую дысертацыю па тэорыі аргументацыі. У мінулым праводзіў трэнінгі па крытычным мысленні.

Мае за сабой больш 15 год досведу ўдзелу ў публічных дэбатах.

Кантакт: rudkouski@belinstitute.com

Пра BISS

Беларускі інстытут стратэгічных даследаванняў (BISS) – гэта вядучы think tank, які быў заснаваны ў 2007 годзе групай выбітных навукоўцаў і грамадскіх дзеячаў. Асноўная яго місія – даваць цэласную карціну грамадска-палітычных працэсаў у Беларусі на базе грунтоўных эмпірычных даследаванняў.

Апроч аналітыкі і даследаванняў, інстытут таксама ангажуецца ў прасоўванне каштоўнасцяў, навыкаў і ведаў стратэгічнага значэння. Праект **Be Critical** мае менавіта такое значэнне

<https://belinstitute.com>
biss@belinstitute.com